

Ташматов В. А.

*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри психології*

Національного університету «Одеська юридична академія»

Геращенко О. С.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри психології*

Національного університету «Одеська юридична академія»

Івашко С. О.

*здобувач вищої освіти факультету психології, політології та соціології
Національного університету «Одеська юридична академія»*

СОЦІАЛЬНОПСИХОЛОГІЧНІ РИСИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬНИКА

SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF DOMESTIC VIOLENCE PERPETRATORS

У статті здійснено комплексний аналіз соціальнопсихологічних рис особистості, яка вчиняє домашнє насильство. Домашнє насильство розглядається не як поодинокий акт агресії, а як системна модель поведінки, що формується внаслідок поєднання індивідуальних психологічних особливостей, несприятливих соціальних умов і закріплених культурних норм. У роботі охарактеризовано основні види домашнього насильства – фізичне, психологічне, сексуальне та економічне – з виокремленням їхніх психологічних наслідків та типових способів реалізації з боку кривдника. Особлива увага приділена аналізу впливу родинного мікросередовища, досвіду спостереження або переживання насильства в дитинстві, а також соціального схвалення домінантної моделі чоловічої поведінки. Обґрунтовано, що традиційні уявлення про маскуліність, які передбачають силу, емоційну стриманість і жорсткий контроль, значно підвищують ризик толерантного ставлення до насильства у родині. Визначено, що чинники соціалізації та культурні стереотипи взаємодіють із психологічними механізмами, посилюючи схильність до агресивної поведінки. У психологічному аспекті стаття акцентує увагу на таких механізмах, як проєкція (несвідоме перенесення власних деструктивних емоцій на партнера), фрустрація (емоційна напруга, що виникає при неможливості досягнення цілі) та недостатня здатність до емоційної саморегуляції. Доведено, що імпульсивність, низька стресостійкість, дефіцит емпатії та відсутність навичок конструктивного вирішення конфліктів є провідними предикторами насильницької поведінки. Підкреслено, що кривдник у ситуації домашнього насильства – це не лише агресор, а й носій глибших особистісних деформацій, що потребують професійного втручання. Результати дослідження мають прикладне значення для фахівців у сфері психології, соціальної роботи та юриспруденції, зокрема для розробки корекційних програм, ресоціалізації агресорів та профілактики насильства в родині.

Ключові слова: домашнє насильство, саморегуляція, фрустрація, проєкція, маскуліність, соціалізація, психологічні механізми.

The article provides a comprehensive analysis of the socio-psychological traits of a person who commits domestic violence. Domestic violence is viewed not as a single act of aggression, but as a systemic model of behavior formed as a result of a combination of individual psychological characteristics, unfavorable social conditions and fixed cultural norms. The paper describes the main types of domestic violence – physical, psychological, sexual and economic – with a focus on their psychological consequences and typical ways of implementation by the offender. Particular attention is paid to the analysis of the influence of the family microenvironment, the experience of observing or experiencing violence in childhood, as well as social approval of the dominant model of male behavior. It is substantiated that traditional ideas of masculinity, which imply strength, emotional restraint and tight control, significantly increase the risk of tolerance to domestic violence. It has been determined that socialization factors and cultural stereotypes interact with psychological mechanisms, increasing the tendency to aggressive behavior. From a psychological perspective, the article focuses on such mechanisms as projection (unconscious transfer of one's own destructive emotions to a partner), frustration (emotional tension that arises when a goal is not achieved), and insufficient ability to emotional self-regulation. It is proved that impulsivity, low stress resistance, lack of empathy, and lack of constructive conflict resolution skills are the leading predictors of violent behavior. It is emphasized that an offender in a situation of domestic violence is not only an aggressor, but also a carrier of deeper personal deformations that require professional intervention. The results of the study are of practical importance for specialists in the field of psychology, social work and law, in particular for the development of correctional programs, resocialization of aggressors and prevention of domestic violence.

Key words: domestic violence, self-regulation, frustration, projection, masculinity, socialization, psychological mechanisms.

Постановка проблеми. Домашнє насильство – це багатоаспектне соціальне явище, яке охоплює фізичне, психологічне, сексуальне та економічне насильство між близькими людьми. Воно не обмеж-

ується лише фізичними ударами чи конфліктами, а є глибшим процесом, пов'язаним з контролем, домінуванням і приниженням особи у межах сім'ї чи інтимних стосунків [8, с. 352].

В українському законодавстві, а саме у Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» [3, с. 1], домашнє насильство визначається як діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного характеру, які вчиняються щодо особи з боку іншої особи, з якою вона перебуває або перебувала у сімейних чи близьких стосунках, і які призводять або можуть призвести до заподіяння шкоди фізичному або психічному здоров'ю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасну науково-теоретичну базу дослідження у сфері домашнього насильства становлять праці вітчизняних науковців, зокрема О. Геращенко, В. Ташматова, О. Цільмак, М. Євсюкової, В. Пивоварова, О. Стрельченко, Г. Христової, О. Шаповалової, Л. Шевченка і ін.

Метою дослідження є висвітлення проблем профілактики насильства в сім'ї та соціальних рис домашнього насильника.

Виклад основного матеріалу. Особливістю домашнього насильства є його повторюваність, циклічність та закритість – жертва часто не звертається за допомогою через страх, сором, фінансову залежність або соціальні стереотипи.

Домашнє насильство має різноманітні форми прояву, кожна з яких завдає значної шкоди жертві як на фізичному, так і на психологічному рівні. З-поміж них найпоширенішими є фізичне, психологічне, сексуальне та економічне насильство. Ці типи не завжди проявляються окремо – у більшості випадків вони поєднуються та утворюють складний, багатоаспектний механізм насильницької поведінки.

Фізичне насильство є найочевиднішою формою і часто сприймається суспільством як основний показник небезпеки в сімейних стосунках. Воно включає завдання тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості – удари, штовхання, ляпаси, душіння, опіки, позбавлення сну чи їжі, обмеження свободи пересування тощо. Такий тип насильства зазвичай має циклічний характер і часто супроводжується погрозами повторення або ескалації.

Менш очевидною, але не менш руйнівною є психологічна форма насильства. Вона проявляється через словесні образи, приниження, систематичну критику, контроль поведінки, заборону на спілкування з родичами або друзями, емоційне маніпулювання, залякування, погрози. Часто психологічне насильство супроводжує інші його форми, посилюючи їхній вплив.

Сексуальне насильство у сімейному колі є особливо делікатною темою, яка часто залишається замовчуваною через сором, соціальну стигматизацію або нерозуміння меж згоди в інтимних стосунках. Його проявами можуть бути примус до статевих контактів, ігнорування небажання партнера, приниження сексуального характеру, зґвалтування в межах шлюбу або співжиття, а також використання сексуальності як засобу контролю або покарання. На жаль, у багатьох випадках сексуальне насильство в родині не сприймається як кримінальний акт, осо-

бливо якщо воно відбувається у межах законного шлюбу, що лише ускладнює доступ до правового захисту [5, с. 70].

Тож поняття домашнього насильства значно ширше, ніж звичайна сварка або разова агресія. Це – системна поведінка, яка має на меті контроль і підкорення іншої людини. Безліч його видів роблять ситуацію ще більш поширеною в суспільстві.

Формування особистості чинителя домашнього насильства відбувається у складній взаємодії соціального середовища та внутрішньопсихологічних механізмів. Соціальнопсихологічний аналіз таких індивідів вимагає глибокого вивчення впливу родинного середовища, культурних настанов, психологічних захисних механізмів і рівня розвитку емоційної регуляції. Всі ці чинники здатні створити умови, за яких агресивна та домінуюча поведінка виявляється і закріплюється як прийнятна або навіть «нормативна».

Родинне середовище є базовим осередком соціалізації, де індивід уперше засвоює моделі поведінки, у тому числі способи розв'язання конфліктів та розподілу влади. Особи, які були свідками або жертвами домашнього насильства у дитинстві, мають значно вищий ризик стати агресорами в майбутньому [9, с. 406]. Так формується наслідування, коли жорстоке поводження з близькими стає внутрішньо виправданою поведінкою. Родина, яка функціонує в умовах емоційного неблагополуччя, де мають місце фізичне чи психологічне насильство, може стати джерелом моделей поведінки, які надалі сприйматимуться дитиною як «нормальні» або припустимі. У таких випадках майбутній агресор може або ідентифікувати себе з кривдником, переймаючи його роль, або навпаки – сформувати насильницьку поведінку як спосіб самозахисту й компенсації у дорослому віці.

Оточення (ширше соціальне середовище, друзі, сусіди, колеги, спільноти) також має суттєвий вплив на формування насильницьких установок. У соціумі, де домашнє насильство толерується або не вважається соціально неприйнятним, підвищується ймовірність повторення та відтворення цих практик. Якщо особа з дитинства бачить, що насильство є ефективним способом домінування або вирішення конфліктів, у неї формується внутрішнє виправдання подібних дій, навіть за відсутності прямої особистої травми. Особливе значення має й так зване «мовчання спільноти»: коли суспільство замовчує або ігнорує прояви насильства, чинитель не відчуває страху соціального осуду.

Соціокультурні уявлення про маскуліність також мають значний вплив. Особливо варто звернути увагу на вплив гендерних стереотипів, зокрема – стереотипів маскуліності. У патріархальних суспільствах часто закріплюється образ «справжнього чоловіка» як доміантного, владного, емоційно стриманого, здатного до агресії задля контролю. Такий стереотип маскуліності толерує, а інколи й заохочує насильницькі форми поведінки у стосунках, особливо щодо жінок і дітей. У поєднанні з низьким рівнем

соціального контролю з боку оточення – родини, друзів, сусідів – такі уявлення створюють середовище, де насильство сприймається як «внутрішня справа сім'ї». Такі стереотипи можуть підживлювати потребу у владі та контролі, а відсутність умінь конструктивного вирішення конфліктів – сприяти зверненню до насильницьких дій.

Чоловіки, які поділяють традиційні патріархальні уявлення про сім'ю, значно частіше схильні виправдовувати або вчиняти насильство щодо партнерки. Така поведінка сприймається ними не як агресія, а як реалізація соціальної ролі. Таким чином, стереотипи маскулінності не лише формують базис для насильницької поведінки, а й створюють складнощі у її подоланні, оскільки руйнування цих уявлень вимагає значної внутрішньої трансформації [4, с. 183].

Одним із ключових елементів формування насильницької поведінки є внутрішні психологічні процеси, що відбуваються в особистості чинителя. У цьому контексті надзвичайно важливу роль відіграють неусвідомлені психологічні механізми, які активуються у відповідь на психоемоційні напруження, внутрішній конфлікт або загрозу Я-концепції. До таких механізмів відносяться проєкція, фрустрація, а також інші захисні механізми психіки, які, в умовах хронічної напруги та деструктивного соціального досвіду, можуть формувати стійку модель насильницької взаємодії.

У загальному розумінні проєкція полягає в тому, що особа несвідомо приписує іншим людям власні неприйнятні або тривожні думки, емоції, бажання, імпульси чи мотиви. Це дозволяє суб'єкту зберігати внутрішню психологічну рівновагу, уникаючи зіткнення з власними неприйнятними переживаннями.

У контексті домашнього насильства проєкція відіграє ключову роль у виправданні агресивної поведінки агресора. Така особа не здатна або не бажає усвідомлювати власну ворожість, ревності, страх втрати контролю чи емоційної залежності, тому ці риси «переносяться» на партнера. Наприклад, чоловік, який відчуває приховану агресію або бажання домінувати, може звинувачувати жінку у «зухвалій поведінці», «маніпуляціях» або «зраді», навіть без жодних реальних підстав. Його внутрішній дискомфорт проєктується назовні, і таким чином він формує у власній свідомості виправдання для агресивних дій.

Проєкція особливо характерна для осіб із низьким рівнем саморефлексії, емоційною незрілістю та вираженим невротичним рівнем функціонування. Такі особи часто демонструють неспроможність відокремлювати власні емоції від дій іншого, внаслідок чого жертва сприймається не як незалежна особистість, а як «дзеркало» внутрішніх конфліктів агресора.

У соціально-психологічному вимірі цей механізм також тісно пов'язаний із соціальними стереотипами та гендерними ролями. У традиційних патріархальних культурах очікується, що чоловік буде сильною, рішучою, емоційно стриманою особою. Всі прояви вразливості або емоційної нестабільності супер-

ечать цьому образу і сприймаються як загроза. Тому такі емоції, як страх, тривожність, сором або навіть емоційна прив'язаність, витісняються з «Я-образу» агресора, а потім проєктуються на жінку: «це вона мене провокує», «вона емоційно слабка», «вона винна, що я зірвався».

У деяких випадках проєкція може набутися параноїдального характеру, коли агресор переконаний у наявності зловмисних намірів з боку партнера, сприймаючи будь-які її дії як погрозу, навіть якщо об'єктивно таких немає. Це посилює деструктивність поведінки та ускладнює психотерапевтичну інтервенцію [1, с. 49].

Фрустрація – це психічний стан, який виникає у людини внаслідок незадоволення потреб, перешкод на шляху до досягнення цілей, або втрати значущих об'єктів. Це емоційно напружена ситуація, яка викликає відчуття розчарування, роздратування, агресії, безсилля. У соціально-психологічному контексті фрустрація є одним з ключових чинників, що можуть сприяти розвитку насильницької поведінки, зокрема в сімейному середовищі.

Для потенційного чинителя домашнього насильства фрустраційними чинниками можуть бути: *Психоемоційні проблеми* (відсутність підтримки, знецінення з боку партнера, нестача поваги в суспільстві); *Матеріальні труднощі* (безробіття, борги, втрата статусу); *Власна невпевненість чи занижена самооцінка*, яка створює напруження у взаємодії з більш успішними партнерами; *Порушення комунікації у парі* – коли індивід не має ефективних способів вирішення конфліктів.

У таких умовах фрустрований індивід, не маючи навичок емоційної саморегуляції, спрямовує негативні емоції на найближче соціальне оточення – як правило, на членів родини. Так виникає фрустраційно-зумовлена агресія, що часто набуває форми психологічного, економічного або фізичного домашнього насильства.

Інша важлива характеристика фрустрації – кумулятивність. Якщо фрустровані стани повторюються, а можливостей для конструктивного розв'язання проблем немає, напруга накопичується і зрештою може «вибухнути» у вигляді насильницького акту. Це може проявлятися у поведінці навіть тих осіб, які зазвичай вважаються спокійними або «нешкідливими». Люди з підвищеним рівнем тривожності, імпульсивності, ригідності значно гірше справляються з фрустрацією. Вони не здатні адаптуватися до змін чи приймати відмову, тому з більшою ймовірністю реагують на фрустраційні ситуації агресивно. Особливо це стосується осіб з акцентуованими рисами характеру – таких як деспотизм, нарцисизм, або параноїдальність.

Фрустрація виступає одним із ключових психологічних механізмів, що сприяють формуванню насильницької поведінки. Її джерела можуть бути як зовнішні (соціальні, економічні, міжособистісні), так і внутрішні (емоційна незрілість, нереалістичні очікування від себе та інших). Розуміння фрустраційного механізму дозволяє глибше дослі-

дити мотивацію агресора, виявити потенційні точки втручання і розробити стратегії психокорекційної роботи [7, с. 8].

Так само одним із ключових соціально-психологічних чинників, які зумовлюють формування насильницької поведінки у сфері сімейно-побутових стосунків, є порушення механізмів саморегуляції. У контексті домашнього насильства це стосується насамперед нездатності чинителя ефективно контролювати власні емоції, імпульси та поведінкові реакції, що, у свою чергу, веде до підвищеної вірогідності проявів агресії у міжособистісній взаємодії.

Поняття саморегуляції охоплює здатність особистості усвідомлено керувати власною поведінкою, зокрема в стресогенних чи конфліктних ситуаціях. Агресія в умовах зниженої саморегуляції часто виступає неусвідомленою реакцією на зовнішні чи внутрішні подразники. Особа не здатна достатньо швидко й адекватно осмислити ситуацію, оцінити її в моральному чи соціальному аспекті, а отже – вдається до деструктивних, іноді навіть насильницьких, дій.

Особливо яскраво така тенденція виявляється у психологічно інфантильних особистостей, які не сформували ефективних стратегій подолання конфліктів. Замість раціонального розв'язання проблеми чи пошуку компромісу, вони схильні до емоційних зривів, застосування фізичної сили чи психологічного тиску, що трансформується у вербальне або фізичне домашнє насильство. Ці дії, хоч і можуть супроводжуватися подальшим каяттям, не зупиняються без формування в особи стабільного механізму контролю за емоційними проявами [2, с. 81].

У дослідженні Г. М. Коваль зазначено, що низький рівень самоконтролю у чоловіків, які вчиняють насильство в сім'ї, зазвичай пов'язаний не лише з особистісними якостями, а й з досвідом дитячої трав-

матизації, неконструктивними моделями поведінки в батьківській родині та внутрішньо прийнятими нормами домінування. У таких випадках насильство стає формою регуляції власного емоційного стану, способом «відновлення контролю» над ситуацією, який замінює ефективну саморефлексію чи самопізнання [6, с. 45–52].

Таким чином, психологічні механізми відіграють фундаментальну роль у формуванні образу чинителя домашнього насильства. Їхня дія часто відбувається поза межами свідомого контролю, однак саме вони є тими «внутрішніми сценаріями», які обумовлюють повторюваність та стійкість агресивної моделі поведінки в міжособистісних стосунках.

Висновки. У результаті проведеного теоретичного аналізу можна стверджувати, що феномен домашнього насильства є складним соціально-психологічним явищем, яке зумовлюється не лише індивідуальними особливостями особистості кривдника, але й цілою системою соціальних, культурних і психологічних чинників. Кривдник у контексті домашнього насильства постає не як винятковий девіант, а як носій внутрішньо суперечливих установок, сформованих у результаті раннього досвіду насильства, стереотипного уявлення про гендерні ролі, зниженого рівня емоційної саморегуляції та неусвідомлених психічних захистів.

Виявлені особливості соціальнопсихологічного профілю кривдника дозволяють не лише глибше зрозуміти природу насильства, а й окреслити потенційні напрями для корекційної роботи з такими особами. Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх використання в психопрофілактичних та освітніх програмах, а також при розробці спеціалізованих реабілітаційних курсів для осіб, що вчиняють домашнє насильство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Актуальні проблеми сімейного насильства : монографія / Перцева Т.О., Огоренко В.В., Кожина Г.М., Зеленська К.О., Носов С.Г., Терьошина І.Ф., Гненна О.М., Мамчур О.Й., Тимофєєв Р.М., Шорніков А.В.; за заг. ред. проф. Т.О.Перцевої та проф. В.В. Огоренко. Дніпро, 2021. 188 с. С. 49.
2. Бондаренко О. І., В. О. Олефір. Особистість як суб'єкт подолання кризових ситуацій: психологічна теорія і практика : монографія / за ред. С. Д. Максименка, С. Б. Кузікової, В. Л. Зливкова. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2017. 540 с. С. 81.
3. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2018, № 5, ст. 35. Документ 2229-VIII.
4. Грабовська І. М. Домашнє насилля як фактор конфліктизації стосунків у сучасних українських родинах. Молодий вчений. 2019. № 12. С. 181–185.
5. Земба, Б., & Питинский А. (2016). Домашнє насильство – проблема виховання і соціуму. *Збірник наукових праць «Проблеми сучасної психології»*, (31). С. 70–74.
6. Коваль Г. М. Емоційна саморегуляція як чинник агресивної поведінки в сім'ї // Вісник ХНПУ. Психологія. 2019. Вип. 65. С. 45–52.
7. Ковальчук Ю. Ю. Особливості фрустраційних реакцій в осіб юнацького віку з різним рівнем емоційного інтелекту. Освітня програма «Психологічна реабілітація». Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2024. С. 8.
8. Предместніков О. Г., Бехтер А. Р. Кримінально-правове оцінювання домашнього насильства: морально-психологічна підоснова кримінальних правопорушень, пов'язаних з побутовим насиллям. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, 2024 (с. 350–356), С. 352.
9. Ярошенко М. І. Домашнє насильство в Україні / М. І. Ярошенко // Злочинність у глобалізованому світі : матеріали XVI Всеукр. кримінол. конф. для студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Харків, 12 груд. 2017 р.). Харків, 2017. С. 406–408.